BO‘LAJAK SPORTCHI-MURABBIYLARDA DEONTOLOGIK KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING MODELI VA PEDAGOGIK SHARTLARI

Xamrayev Baxtiyor Tuyiyevich
Buxoro davlat pedagogika instituti
mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: mattixojiyeva@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23494173

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikni shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari, pedagogik modeli va uni samarali amalga oshirish shartlari yoritilgan. Sportchi-murabbiyning kasbiy faoliyatida nafaqat jismoniy, texnik va taktik tayyorgarlikni tashkil etish, balki sportchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, adolat tamoyillariga rioya etish, kasbiy mas’uliyatni namoyon qilish, pedagogik odob va axloqiy me’yorlarga amal qilish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, bo‘lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikni rivojlantirish kasbiy-pedagogik tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Maqolada deontologik kompetentlikning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, amaliy-faoliyatli hamda refleksiv-baholash komponentlari ajratib ko‘rsatilgan. Shuningdek, maqsadli, mazmuniy, tashkiliy-jarayonli va diagnostik-natijaviy bloklardan tashkil topgan pedagogik model taklif etilgan. Muammoli ta’lim, vaziyatli tahlil, rolli o‘yinlar, loyiha texnologiyalari, raqamli ta’lim resurslari va refleksiv mashg‘ulotlardan foydalanish imkoniyatlari asoslangan. Deontologik kompetentlikni shakllantirishning pedagogik shartlari tizimlashtirilib, uni baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari ishlab chiqilgan. Taklif etilgan model oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak sportchi-murabbiylarning kasbiy-axloqiy tayyorgarligini takomillashtirishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak sportchi-murabbiy, deontologik kompetentlik, pedagogik model, pedagogik shartlar, kasbiy etika, sport pedagogikasi, kasbiy mas’uliyat, innovatsion pedagogik texnologiyalar, refleksiya.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations, pedagogical model, and conditions for developing deontological competence in prospective athlete-coaches. Professional coaching requires not only the ability to organise athletes’ physical, technical, and tactical preparation but also a commitment to professional responsibility, fairness, respect for athletes’ rights, pedagogical ethics, and moral standards. The article identifies four components of deontological competence: motivational-value, cognitive, practical-activity, and reflective-evaluative. A pedagogical model comprising target, content, organisational-process, and diagnostic-outcome blocks is proposed. The educational potential of problem-based learning, case studies, role-playing, project-based learning, digital educational resources, and reflective activities is discussed. The pedagogical conditions necessary for implementing the model are systematised, and assessment criteria and indicators are suggested. The proposed framework may contribute to improving the professional and ethical preparation of prospective athlete-coaches in higher education institutions. The article

is theoretical and methodological in nature; the proposed model requires subsequent empirical evaluation.

Keywords: prospective athlete-coaches, deontological competence, pedagogical model, pedagogical conditions, professional ethics, sports pedagogy, professional responsibility, innovative educational technologies, reflection.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические основы, педагогическая модель и условия формирования деонтологической компетентности у будущих спортсменов-тренеров. Профессиональная деятельность тренера предполагает не только организацию физической, технической и тактической подготовки спортсменов, но и соблюдение норм профессиональной этики, принципов справедливости, ответственности и уважения к правам и достоинству спортсменов. Выделены мотивационно-ценностный, когнитивный, практико-деятельностный и рефлексивно-оценочный компоненты деонтологической компетентности. Предложена педагогическая модель, включающая целевой, содержательный, организационно-процессуальный и диагностико-результативный блоки. Обоснованы возможности использования проблемного обучения, анализа ситуаций, ролевых игр, проектных технологий, цифровых образовательных ресурсов и рефлексивных занятий. Систематизированы педагогические условия формирования деонтологической компетентности, определены критерии и показатели её оценки. Предложенная модель может служить методической основой совершенствования профессионально-этической подготовки будущих тренеров в системе высшего образования.

Ключевые слова: будущие спортсмены-тренеры, деонтологическая компетентность, педагогическая модель, педагогические условия, профессиональная этика, спортивная педагогика, профессиональная ответственность, инновационные педагогические технологии, рефлексия.

Kirish. Zamonaviy sport ta’limi tizimida bo‘lajak sportchi-murabbiylarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoni murakkab va ko‘p qirrali pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda murabbiydan sportchilarning jismoniy imkoniyatlarini rivojlantirish, texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirish, musobaqalarga tayyorlash bilan bir qatorda, ularning shaxsiy kamoloti, psixologik barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va axloqiy rivojlanishiga ham mas’uliyat bilan yondashish talab etiladi. Bu esa sportchi-murabbiyning kasbiy kompetensiyasi tarkibida deontologik kompetentlikning alohida o‘rin tutishini ko‘rsatadi.

Deontologiya tushunchasi kasbiy faoliyatda bajarilishi lozim bo‘lgan burch, majburiyat, axloqiy me’yor va mas’uliyat masalalarini qamrab oladi. Pedagogik faoliyatda deontologik yondashuv o‘qituvchi yoki murabbiyning o‘z kasbiy vazifalarini vijdonan bajarishi, tarbiyalanuvchilarning sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilishi, adolatli munosabatda bo‘lishi hamda pedagogik ta’sir vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanishini anglatadi.

Sport faoliyatining o‘ziga xos jihati shundaki, murabbiy qabul qiladigan qarorlar sportchining salomatligi, ruhiy holati, sportdagi istiqboli va jamoada tutgan o‘rniga bevosita ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Masalan, sportchini musobaqaga tanlash, mashg‘ulot yuklamasini belgilash, intizomiy choralarni qo‘llash, nizoli vaziyatlarni hal etish va sportchi bilan individual

muloqot olib borish jarayonlarida kasbiy bilim bilan bir qatorda axloqiy mezonlarga ham tayanish zarur.

Bo‘lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikni shakllantirishning dolzarbligi, bir tomondan, sport ta’limining insonparvarlik yo‘nalishini kuchaytirish, ikkinchi tomondan esa murabbiylik faoliyatida uchraydigan murakkab axloqiy vaziyatlarga tayyor mutaxassislarni tarbiyalash zarurati bilan belgilanadi. Xususan, g‘alabaga haddan tashqari intilish, sportchilarga nisbatan adolatsiz munosabat, ruhiy bosim o‘tkazish, sportchining sog‘lig‘i bilan bog‘liq xavflarni e’tiborsiz qoldirish kabi holatlar kasbiy etika va mas’uliyat masalalariga alohida e’tibor qaratishni talab qiladi.

Oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak sportchi-murabbiylarni tayyorlashda kasbiy bilimlarni o‘zlashtirish bilan birga, ushbu bilimlarni axloqiy jihatdan asoslangan amaliy qarorlarga aylantirish mexanizmlarini takomillashtirish muhimdir. Buning uchun deontologik kompetentlikni shakllantirishga yo‘naltirilgan maqsadli pedagogik modelni ishlab chiqish va uni amalga oshirishga xizmat qiluvchi pedagogik shartlarni belgilash zarur.

Tadqiqot metodologiyasi va metodlari. Mazkur maqola nazariy-metodologik xususiyatga ega bo‘lib, bo‘lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikni shakllantirish masalasini pedagogik jihatdan tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida mavzuga oid ilmiy-pedagogik qarashlar, kasbiy etika tamoyillari, sport ta’limining xususiyatlari hamda innovatsion ta’lim texnologiyalarining didaktik imkoniyatlari asosida mualliflik pedagogik modeli taklif etildi.

Tadqiqotda quyidagi nazariy metodlardan foydalanish nazarda tutildi:

Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish. Pedagogik kompetentlik, kasbiy etika, deontologiya, sport pedagogikasi va innovatsion ta’lim texnologiyalariga oid ilmiy manbalar tahlil qilindi.

Tizimli tahlil. Deontologik kompetentlikning tarkibiy qismlari, ularning o‘zaro aloqasi va kasbiy tayyorgarlikdagi vazifalari o‘rganildi.

Qiyosiy tahlil. An’anaviy ta’lim usullari va muammoli ta’lim, keys-stadi, rolli o‘yin hamda refleksiv yondashuv kabi metodlarning didaktik imkoniyatlari qiyosiy ko‘rib chiqildi.

Modellashtirish. Deontologik kompetentlikni shakllantirish maqsadi, mazmuni, pedagogik jarayoni va kutiladigan natijalarini o‘zaro bog‘lovchi model ishlab chiqildi.

Umumlashtirish. Nazariy tahlil natijalari asosida pedagogik shartlar, baholash mezonlari va amaliy tavsiyalar shakllantirildi.

Maqola doirasida tajriba-sinov ishlari o‘tkazilgani yoki empirik ma’lumotlar olingani haqida da’vo qilinmaydi. Shu sababli taklif etilgan model nazariy-metodik asos sifatida qaraladi va uning amaliy samaradorligini aniqlash kelgusidagi empirik tadqiqotlarni talab etadi.

Deontologik kompetentlikning mazmuni va tarkibiy tuzilishi. Bo‘lajak sportchi-murabbiylarning deontologik kompetentligini kasbiy faoliyat davomida o‘z burch va majburiyatlarini anglash, axloqiy me’yorlarga rioya etish, sportchilarga nisbatan adolatli munosabatni ta’minlash hamda kasbiy qarorlarni mas’uliyat bilan qabul qilishga imkon beruvchi integrativ sifat sifatida talqin etish mumkin.

Deontologik kompetentlik alohida axloqiy bilimlar yig‘indisi bilangina cheklanmaydi. U bilim, qadriyat, amaliy xatti-harakat va o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatining o‘zaro birligi asosida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan uning tarkibida quyidagi to‘rtta komponentni ajratish maqsadga muvofiq.

Mazkur komponent bo‘lajak murabbiyning kasbiy burchni anglash darajasi, sportchilarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishi, adolat, halollik, insonparvarlik, mas’uliyat va vijdonlilik kabi qadriyatlarga sodiqligini ifodalaydi.

Uning asosiy ko‘rsatkichlari:

- kasbiy burchni bajarishga ichki ehtiyojning mavjudligi;
- sportchi shaxsining qadr-qimmatini hurmat qilish;
- adolat va teng imkoniyatlar tamoyillariga intilish;
- sportchining salomatligi va manfaatlarini e’tiborga olish;
- kasbiy mas’uliyatni shaxsiy qadriyat sifatida qabul qilish.

Kognitiv komponent kasbiy etika, pedagogik odob, murabbiylik mas’uliyati, sportchi huquqlari, xavfsiz mashg‘ulotlarni tashkil etish va kasbiy xulq-atvor me’yorlariga oid bilimlarni o‘z ichiga oladi.

U quyidagi ko‘rsatkichlar bilan tavsiflanadi:

- deontologik tushunchalar va tamoyillarni bilish;
- kasbiy vaziyatlarda axloqiy muammoni aniqlay olish;
- murabbiy faoliyatiga taalluqli me’yor va talablarni tushunish;
- kasbiy qarorlarning ehtimoliy oqibatlarini oldindan baholash;
- axloqiy qarorlarni tegishli dalillar bilan asoslay olish.

Mazkur komponent kasbiy-axloqiy bilimlarni real va modellashtirilgan murabbiylik vaziyatlarida qo‘llay olishni anglatadi. U murabbiyning sportchilar bilan muloqot qilish, nizolarni hal etish, xolis qaror qabul qilish, pedagogik ta’sir usullarini tanlash va professional chegaralarga rioya etish qobiliyatida namoyon bo‘ladi.

Asosiy ko‘rsatkichlari:

- sportchilar bilan hurmatga asoslangan muloqotni tashkil etish;
- nizoli vaziyatlarda adolatli yechim topish;
- sportchilarni baholashda xolis mezonlardan foydalanish;
- salomatlik va xavfsizlikka oid xavflarni e’tiborga olish;
- kasbiy faoliyatda axloqiy me’yorlarga muvofiq harakat qilish.

Refleksiv-baholash komponenti bo‘lajak murabbiyning o‘z xatti-harakatlari, qarorlari va kasbiy munosabatlarini tahlil qilish, xatolarini tan olish va faoliyatini takomillashtirishga tayyorligini ifodalaydi.

Uning ko‘rsatkichlari quyidagilardan iborat:

- o‘z qarorlarini axloqiy mezonlar asosida tahlil qilish;
- kasbiy xatolar va kamchiliklarni aniqlash;
- muqobil yechimlarni taqqoslash;
- tanqidiy fikr va qayta aloqani qabul qilish;
- individual kasbiy rivojlanish rejasini ishlab chiqish.

Mazkur komponentlar bir-birini to‘ldiradi. Kognitiv komponent axloqiy qarorlar uchun zarur bilimlarni ta’minlasa, motivatsion-qadriyatli komponent ularni amalga oshirishga ichki tayyorgarlikni shakllantiradi. Amaliy-faoliyatli komponent bilim va qadriyatlarning xatti-harakatlarda namoyon bo‘lishiga xizmat qiladi. Refleksiv-baholash komponenti esa kasbiy tajribani tahlil qilish va takomillashtirish imkonini beradi.

Bo‘lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikni maqsadli shakllantirish uchun o‘zaro uzviy bog‘langan to‘rtta blokdan iborat pedagogik model taklif etiladi:

1. Maqsadli blok.
2. Mazmuniy blok.
3. Tashkiliy-jarayonli blok.
4. Diagnostik-natijaviy blok.

1-jadval. Bo‘lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikni shakllantirish modeli

Model bloki	Asosiy mazmuni	Amalga oshirish vositalari	Kutiladigan natija
Maqsadli	Deontologik kompetentlikni shakllantirish maqsadi, vazifalari va tamoyillari	Maqsadni belgilash, kasbiy talablarni tahlil qilish	Kasbiy-axloqiy tayyorgarlik yo‘nalishining aniqlanishi
Mazmuniy	Deontologik bilimlar, qadriyatlar va kasbiy xulq me’yorlari	Ma’ruza, seminar, raqamli resurslar, kasbiy vaziyatlar	Kasbiy burch va axloqiy me’yorlar haqidagi bilimlarning rivojlanishi
Tashkiliy-jarayonli	Faol ta’lim metodlari va pedagogik shartlarni amalga oshirish	Muammoli ta’lim, keys-stadi, rolli o‘yin, loyiha, refleksiya	Axloqiy vaziyatlarni tahlil qilish va mas’uliyatli qaror qabul qilish tajribasi
Diagnostik-natijaviy	Kompetentlik darajasini aniqlash, tahlil qilish va takomillashtirish	Test, kuzatish, amaliy topshiriq, portfolio, refleksiv tahlil	Deontologik kompetentlikning shakllanish darajasini baholash

Maqsadli blok modelning yo‘nalishini belgilaydi. Uning asosiy maqsadi bo‘lajak sportchi-murabbiylarda kasbiy burchni anglash, axloqiy me’yorlarga rioya etish, sportchilarning manfaatlarini himoya qilish va murabbiylik faoliyatida mas’uliyatli qarorlar qabul qilishga tayyorlikni rivojlantirishdan iborat.

Mazmuniy blok kasbiy etika, pedagogik deontologiya, sportchi huquqlari, adolat, xavfsizlik, kasbiy muloqot, maxfiylik va refleksiv faoliyatga oid bilimlarni qamrab oladi. Ushbu mazmun maxsus mavzular, amaliy mashg‘ulotlar va mustaqil ta’lim topshiriqlari orqali o‘zlashtiriladi.

Tashkiliy-jarayonli blok pedagogik maqsadlarni amalga oshirish vositalari, shakllari va metodlarini birlashtiradi. Mazkur blokda talabalarning faol ishtirokini ta’minlovchi muammoli ta’lim, vaziyatli tahlil, rolli o‘yinlar, loyiha ishlari, jamoaviy muhokama va raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Diagnostik-natijaviy blok kompetentlikning shakllanish darajasini aniqlash, mavjud kamchiliklarni belgilash va keyingi pedagogik ishlarni takomillashtirishga qaratiladi. Bunda bilimlarni tekshirish bilan bir qatorda, talabaning kasbiy vaziyatlarni tahlil qilish, qarorlarni asoslash, amaliy harakatlarni bajarish va o‘z faoliyatini baholash qobiliyatlari ham hisobga olinadi.

Modelning samarali ishlashi uning barcha bloklari o‘rtasidagi izchil aloqaga bog‘liq. Maqsad va mazmun ta’lim faoliyatini belgilaydi, pedagogik jarayon belgilangan mazmunni

amaliyotga tatbiq etadi, diagnostika esa erishilgan natijalarni tahlil qilib, zarur tuzatishlarni kiritishga imkon beradi.

Pedagogik modelning samarali amalga oshirilishi tegishli pedagogik shart-sharoitlarni yaratishni talab qiladi. Ushbu maqolada quyidagi pedagogik shartlar ajratib ko‘rsatiladi.

Birinchi pedagogik shart — kasbiy-axloqiy qadriyatlarni ta’lim mazmuniga tizimli integratsiya qilish.

Deontologik kompetentlikni shakllantirish alohida bir mashg‘ulot yoki nazariy mavzu bilan cheklanmasligi kerak. Kasbiy burch, adolat, mas’uliyat, sportchi sha’ni va qadr-qimmatini hurmat qilish, halol raqobat, xavfsizlik va insonparvarlik tamoyillari sport pedagogikasi, murabbiylik metodikasi, sport psixologiyasi va amaliy mashg‘ulotlar mazmunida izchil yoritilishi lozim.

Buning uchun fan dasturlariga kasbiy-axloqiy muammolarni tahlil qilishga qaratilgan topshiriqlar kiritish, mavzulararo integratsiyani ta’minlash va nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlar bilan bog‘lash maqsadga muvofiq.

Ikkinchi pedagogik shart — muammoli va vaziyatli ta’lim metodlaridan maqsadli foydalanish.

Deontologik kompetentlikni rivojlantirishda talabaga tayyor axloqiy xulosalarni berishdan ko‘ra, uni muammoni aniqlash, dalillarni o‘rganish, muqobil yechimlarni taqqoslash va o‘z qarorini asoslashga yo‘naltirish muhimdir.

Masalan, sportchi musobaqa oldidan o‘zini yomon his qilayotgan, biroq jamoa undan yuqori natija kutayotgan vaziyatni muhokama qilish mumkin. Talabalar bunday holatda sportchi salomatligi, murabbiyning vakolat doirasi, tegishli mutaxassis bilan maslahatlashish va sportchining manfaatlarini himoya qilish masalalarini tahlil qiladilar.

Keys-stadi, muammoli savollar, rolli o‘yinlar va jamoaviy munozaralar talabalarga kasbiy vaziyatlarning axloqiy jihatlarini anglash hamda mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini mashq qilish imkonini beradi.

Uchinchi pedagogik shart — refleksiv va o‘zini o‘zi baholash faoliyatini tashkil etish.

Bo‘lajak murabbiy nafaqat boshqalarning xatti-harakatlarini baholashi, balki o‘zining qarorlari va muloqot usullarini ham tahlil qila olishi kerak. Shu sababli ta’lim jarayonida refleksiv kundaliklar, individual tahliliy topshiriqlar, o‘zaro baholash, amaliy mashg‘ulotlardan keyingi muhokamalar va shaxsiy rivojlanish rejalaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Refleksiv faoliyat talabaning o‘z xatolarini tan olishiga, muqobil yechimlarni ko‘rib chiqishiga va kelgusidagi kasbiy faoliyatini takomillashtirish yo‘nalishlarini belgilashiga yordam beradi.

To‘rtinchi pedagogik shart — pedagog va murabbiylarning shaxsiy namunasini ta’minlash.

Deontologik kompetentlikni shakllantirishda ta’lim beruvchining shaxsiy xulq-atvori muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Talabalarga adolat, hurmat, mas’uliyat va xolislik haqida ma’lumot berish bilan birga, pedagogning o‘zi ham ushbu tamoyillarga amal qilishi lozim.

Talabalarga nisbatan xolis munosabat, baholashda shaffoflik, muloqotda hurmat, fikrlarni erkin bildirish uchun xavfsiz muhit yaratish va nizolarni konstruktiv hal etish deontologik qadriyatlarni amalda namoyon etuvchi omillardir.

Beshinchi pedagogik shart — raqamli ta'lim vositalarini axloqiy tarbiya bilan uyg'unlashtirish.

Raqamli ta'lim platformalari, videovaziyatlar, elektron portfoliolar, virtual muhokamalar va interaktiv topshiriqlar talabalarning kasbiy-axloqiy tayyorgarligini boyitishi mumkin. Biroq raqamli vositalardan foydalanish jarayonida shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, sportchilarning tasviridan foydalanishda tegishli rozilik olish, internet muloqotida hurmatni saqlash va sun'iy intellekt yaratgan axborotni tanqidiy baholash masalalariga ham e'tibor qaratish zarur.

Raqamli texnologiyalar pedagogik maqsadga xizmat qilishi, talabani mustaqil axloqiy fikrlashdan chetlashtirmasligi lozim.

Oltinchi pedagogik shart — amaliyot va nazariyaning uzviyligini ta'minlash.

Deontologik kompetentlikning shakllanishi nazariy bilimlarni real kasbiy vaziyatlarda qo'llash bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli o'quv mashg'ulotlarini sport tashkilotlaridagi kuzatuv, pedagogik amaliyot, murabbiylar faoliyatini tahlil qilish va modellashtirilgan kasbiy vaziyatlar bilan bog'lash muhimdir.

Amaliyot davomida talabalar sportchilar bilan muloqot, mashg'ulotlarni tashkil etish, intizomiy vaziyatlarni hal qilish va jamoada adolatni ta'minlash masalalarini kuzatib, ularni kasbiy-axloqiy mezonlar asosida tahlil qilishlari mumkin.

Ushbu pedagogik shartlar bir-birini to'ldiradi. Ularni kompleks tarzda amalga oshirish bo'lajak sportchi-murabbiylarning kasbiy bilimlari, qadriyatlari va amaliy xatti-harakatlari o'rtasidagi uzviylikni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Bo'lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikning shakllanishini aniqlash uchun baholash mezonlari va ularga mos ko'rsatkichlarni belgilash lozim. Baholash faqat nazariy bilimlarni tekshirish bilan cheklanmasdan, kasbiy vaziyatlarni tahlil qilish, qarorlarni asoslash, amaliy xatti-harakat va refleksiv faoliyatni ham qamrab olishi kerak.

2-jadval. Deontologik kompetentlikni baholash mezonlari

Mezon	Asosiy ko'rsatkichlar	Aniqlash usullari
Motivatsion-qadriyatli	Kasbiy burchni anglash, adolat va mas'uliyatga intilish, sportchi manfaatlarini e'tiborga olish	Suhbat, anketa, vaziyatli topshiriqlar
Kognitiv	Deontologik bilimlar, kasbiy me'yorlarni tushunish, axloqiy muammoni aniqlash	Test, yozma tahlil, savol-javob
Amaliy-faoliyatli	Kasbiy vaziyatlarda to'g'ri yo'l tutish, muloqot, nizolarni hal qilish va qarorlarni asoslash	Kuzatish, keys-stadi, rolli o'yin
Refleksiv-baholash	O'z faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash, o'zini takomillashtirish	Refleksiv kundalik, portfolio, individual tahlil

Mazkur mezonlar asosida kompetentlikning uchta shartli darajasini tavsiflash mumkin.

Boshlang‘ich daraja. Talaba deontologik tushunchalar haqida cheklangan tasavvurga ega bo‘ladi, kasbiy vaziyatlardagi axloqiy muammolarni aniqlashda qiynaladi va qarorlarini asoslash uchun ko‘pincha tashqi ko‘rsatmalarga tayanadi.

O‘rta daraja. Talaba asosiy kasbiy-axloqiy tamoyillarni tushunadi, ko‘pchilik vaziyatlarda muammoni aniqlay oladi, biroq murakkab yoki ziddiyatli holatlarda muqobil yechimlarni baholash va qarorlarini mustaqil asoslashda qo‘shimcha yordamga ehtiyoj sezishi mumkin.

Yuqori daraja. Talaba deontologik tamoyillarni chuqur tushunadi, murakkab kasbiy vaziyatlarni mustaqil tahlil qiladi, qarorlarini dalillar bilan asoslaydi, sportchilarning huquq va manfaatlarini hisobga oladi hamda o‘z faoliyatini muntazam ravishda refleksiv baholaydi.

Ushbu darajalar metodik tavsif sifatida taklif etilmoqda. Ularni amaliy tadqiqotlarda qo‘llash uchun har bir darajaga mos aniq indikatorlar, baholash tartibi va ishonchlilik ko‘rsatkichlarini ishlab chiqish talab etiladi.

Bo‘lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikni shakllantirishga qaratilgan model sport pedagogikasi va kasbiy etika o‘rtasidagi uzviy aloqani kuchaytirishga xizmat qiladi. Uning asosiy xususiyati deontologik tayyorgarlikni faqat nazariy bilimlar bilan cheklamasdan, qadriyatlar, amaliy xatti-harakat va refleksiv faoliyatning yaxlit tizimi sifatida qarashdan iborat.

Taklif etilgan modelning muhim jihati shundaki, unda ta’lim maqsadlari, mazmun, pedagogik metodlar va baholash mexanizmlari o‘zaro muvofiqlashtirilgan. Bunday yondashuv bo‘lajak murabbiyning kasbiy burchni anglashidan tortib, axloqiy qarorlarni real vaziyatlarda qo‘llashi va o‘z faoliyatini tahlil qilishigacha bo‘lgan jarayonni qamrab oladi.

Muammoli ta’lim va keys-stadi metodlari kasbiy faoliyatda uchraydigan noaniq hamda ziddiyatli vaziyatlarni tahlil qilish imkonini beradi. Rolli o‘yinlar muloqot va amaliy xatti-harakatlarni mashq qilishga yordam beradi. Refleksiv metodlar esa talabaning o‘z qarorlari va kasbiy xulq-atvorini baholashini ta’minlaydi. Shunday qilib, turli metodlarning uyg‘unligi deontologik kompetentlikning alohida komponentlarini rivojlantirishga yo‘naltirilishi mumkin.

Shu bilan birga, deontologik kompetentlikni shakllantirish murakkab va uzoq muddatli jarayon ekanini hisobga olish zarur. Talabaning nazariy topshiriqni muvaffaqiyatli bajarishi uning real kasbiy faoliyatda doimo axloqiy me’yorlarga muvofiq harakat qilishini to‘liq kafolatlamaydi. Shu sababli baholashda nazariy bilimlar, modellashtirilgan vaziyatlardagi xatti-harakatlar, pedagogik amaliyotdagi kuzatuvlar va refleksiv tahlil natijalarini o‘zaro uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiq.

Modelni oliy ta’lim amaliyotiga tatbiq etishda sport turi, ta’lim bosqichi, o‘quv dasturining mazmuni va mavjud pedagogik resurslar hisobga olinishi kerak. Turli sport turlarida uchraydigan kasbiy vaziyatlar farq qilishi mumkin, biroq sportchi salomatligi, adolat, hurmat, kasbiy mas’uliyat va halol raqobat kabi umumiy tamoyillar barcha yo‘nalishlar uchun muhimdir.

Kelgusidagi tadqiqotlarda taklif etilgan model asosida maxsus o‘quv mashg‘ulotlari tizimini ishlab chiqish, boshlang‘ich va yakuniy diagnostikani tashkil etish, taqqoslash guruhlaridan foydalanish hamda pedagogik amaliyot davomida talabalar xulq-atvoridagi o‘zgarishlarni kuzatish mumkin. Bunday empirik izlanishlar modelning samaradorligini, pedagogik shartlarning amaliy ahamiyatini va baholash mezonlarining ishonchliligini aniqlashga yordam beradi.

Xulosa. Bo‘lajak sportchi-murabbiylarda deontologik kompetentlikni shakllantirish ularning kasbiy-pedagogik tayyorgarligini takomillashtirishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Murabbiylik faoliyati sportchilarning jismoniy rivojlanishi bilan bir qatorda, ularning huquqlari, sha’ni, qadr-qimmati, salomatligi va psixologik farovonligi bilan ham bevosita bog‘liq. Shu sababli kasbiy bilimlar axloqiy qadriyatlar, amaliy ko‘nikmalar va refleksiv qobiliyatlar bilan uyg‘un holda rivojlantirilishi lozim.

Maqolada deontologik kompetentlikning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, amaliy-faoliyatli va refleksiv-baholash komponentlari ajratib ko‘rsatildi. Ushbu komponentlarning o‘zaro aloqasi asosida maqsadli, mazmuniy, tashkiliy-jarayonli va diagnostik-natijaviy bloklardan tashkil topgan pedagogik model taklif etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi. Ta’lim to‘g‘risidagi Qonun. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi. Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risidagi Qonun. O‘RQ-394-son, 2015-yil 4-sentabr. Qonunning amaldagi tahriri LexUZ orqali tekshirilishi lozim. https://lex.uz/
3. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2012.
4. Xamrayev B. T. Important pedagogical factors in developing deontological competence for future sports coaches. Journal of Applied Science and Social Science. — 2025. — Vol. 15, No. 3. — P. 130–135.
5. Jumaboev A. Oliy ta’lim muassasalarida jismoniy tarbiya darslarini innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish. — 2021.
6. Jumanova I. Sport va jismoniy tarbiya pedagogikasida innovatsion metodlar. Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali. — 2025.
7. Kant I. Groundwork of the Metaphysics of Morals. Translated by M. Gregor. — Cambridge: Cambridge University Press, 1998.